

РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ ТОВАРІВ В ІНТЕРНЕТІ Й УДОСКОНАЛЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА

Чучко С. В.,

ад'юнкт кафедри криміналістики та домедичної підготовки

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0002-2435-9451

У статті досліджено окремі аспекти регулювання правових відносин у віртуальному просторі при купівлі-продажу товарів і послуг через мережу Інтернет. Проаналізовано основні нормативно-правові акти, які визначають правову політику у сфері договірних відносин і комерціалізації в мережі Інтернет, а саме: Закон України «Про електронну комерцію», Наказ Міністерства економіки України, яким затверджені Правила продажу товарів на замовлення та поза торговельними або офісними приміщеннями, Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», Закон України від «Про захист прав споживачів», Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг», Цивільний кодекс України тощо. Акцентовано, що останні десятиріччя відбувається стрімке зростання правочинів через мережу Інтернет, за допомогою якого можна здійснити операції побутового й комерційного призначення та придбати товар, не виходячи з приміщення. Для більшості населення така форма «віртуальної» торгівлі стала зручною і цілком задовольнила їхню потреби, істотно зекономила час. Водночас активний товарообіг у мережі зумовив і значну кількість порушень, велика кількість яких містить склад кримінальних правопорушень, у тому числі й шахрайств. Визначено шляхи, порядок, а також проблемні питання, з якими стикаються практичні працівники під час оцінювання первісної інформації та розслідування шахрайств при купівлі-продажу товарів через мережу Інтернет. Аргументовано, що знання правоохоронними органами правового режиму регулювання правовідносин у віртуальному просторі та порядку укладання угод щодо купівлі-продажу через мережу Інтернет істотно покращить якість розслідування і сприятиме встановленню об'єктивної істини у справі.

Ключові слова: шахрайство, мережа Інтернет, купівля-продаж, правове регулювання, віртуальні правовідносини, віртуальний простір.

Постановка проблеми. Еволюційні зміни внаслідок розвитку інноваційних технологій і впровадження їх у всі сфери життєдіяльності торкнулися й глобальної мережі Інтернет, без якої її користувачі не уявляють існування. Проте активне використання засобів комп'ютерної техніки більшістю громадян, популярність і необмежений доступ до мережі Інтернет створили нові умови для злочинців. Зокрема, останні десятиріччя відбувається стрімке зростання правочинів через мережу Інтернет, за допомогою якої можна здійснити операції побутового й комерційного призначення та придбати товар, не виходячи з приміщення. Для більшості населення така форма «віртуальної» торгівлі стала зручною і цілком задовольнила їхні потреби, істотно зекономила час. Водночас активний товарообіг у мережі зумовив і значну кількість порушень, велика кількість яких містить склад кримінальних правопорушень, у тому числі й шахрайств.

Утім анкетування працівників правоохоронних органів та аналіз слідчо-судової практики свідчать, що поряд із тенденцією до збільшення цієї категорії кримінальних правопорушень рівень їх розкриття залишається низьким. Серед низки чинників, які стоять на заваді успішному розслідуванню, можна назвати й недостатню обізнаність слідчих у питаннях правового регулювання відносин у віртуальному просторі й порядку укладання угод щодо купівлі-продажу через мережу Інтернет.

Окремі аспекти криміналістичного забезпечення розслідування шахрайств у мережі Інтернет уже були предметом дослідження окремих учених-криміналістів, таких як І.О. Воронов, В.Д. Гавловський, Р.С. Еннан, А.А. Комаров, А.Б. Мізерак, О.Л. Мусієнко, Л.П. Паламарчук, О.В. Смаглюк, С.В. Шапочка, С.С. Чернявський, Ю.М. Юрченко та ін. Проте, незважаючи на вагомий внесок учених у практику боротьби зі злочинами, учиненими в інформаційному просторі, поза їхньою увагою залишилася низка проблемних питань. Крім того, виникає необхідність у додатковому аналізі право-

вого регулювання відносин у віртуальному просторі та порядку укладання угод щодо купівлі-продажу через мережу Інтернет, а також осмислення факторів, які сприяють учиненню шахрайства.

Метою статті є отримання нових наукових знань щодо правового регулювання відносин у віртуальному просторі, а також порядку укладання угод щодо купівлі-продажу через мережу Інтернет задля підвищення якості розслідування шахрайства.

Виклад основного матеріалу. За даними дослідників у напрямі електронної комерціалізації, український сегмент Інтернет-мережі з продажів охоплює більш ніж 20 мільйонів користувачів, що вказує на її значний вплив на потенційного споживача [1, с. 153]. У свою чергу, варто сказати, що торгівля між суб'єктами в мережі Інтернет відбувається через низку платформ: сайт інтернет-магазину, електронні дошки оголошень, віртуальні торгові центри тощо. Як показали матеріали вивчення автором 270 кримінальних проваджень щодо шахрайств, пов'язаних зі здійсненням цивільно-правових угод через мережу Інтернет, серед указаних платформ шахраї здебільшого використовують відомі «Інтернет-аукціони» (38%) і «дошки об'яв» (47%), 15 % припадають на інші платформи.

А.Б. Мізерак зазначає, що в рамках електронного бізнесу постійно відбувається взаємодія між чотирма постійними його суб'єктами: 1. Клієнти – це споживачі товарів або послуг, які вони можуть придбати; 2. Бізнес-організації – це будь-яке підприємство, яке здійснює повністю або частково свою діяльність за допомогою інформаційних мереж, тобто займається електронною комерцією; 3. Фінансові установи – це організації, які надають послуги, пов'язані з пересування фінансових потоків, насамперед це банки; 4. Держава – визначає правила ведення електронного бізнесу та здійснює загальне його регулювання [1].

При цьому відносини, що виникають між покупцем і продавцем товарів, робіт і послуг в Інтернеті, не відрізняються від традиційних правил купівлі-продажу й регулюються, зокрема, положеннями Цивільного кодексу України та Закону України «Про захист прав споживачів», а також відповідними нормативними актами щодо регулювання відносин з реалізації товарів у спеціальний спосіб [2, с. 60]. Указане дає змогу зробити висновок, що у віртуальному просторі внаслідок використання інформаційно-комунікаційних технологій користувачі мережі Інтернет володіють відповідними правами й обов'язками, вступають у певні соціальні відносини. Водночас кожна *правова держава* передбачає врегульованість правом будь-яких відносин незалежно від сфери, у якій вони виникають.

Проте розгляд віртуального (кібер) простору та мережі Інтернет через призму права викликає низку суперечностей. Аналізуючи цю проблематику, ми звернули увагу на дослідження К.В. Юдкової, яка виділила дві групи фахівців, що висловлюють думки із цього приводу. Одна група фахівців вважає, що Інтернет – таке середовище, у якому право принципово не застосовується. Друга група вважає, що право – необхідний регулятор за умови врахування особливостей і юридичних властивостей об'єктів, з приводу яких суб'єкти цього середовища вступають у відносини, що призводять до юридичних наслідків [3, с. 137].

Численні дискусії тривають і з приводу окремого існування інформаційних правовідносин, що регулюються тільки нормами інформаційного права, з одного боку, та існування поряд із цими інформаційними правовідносинами інших правових норм – з іншого.

О.В. Синеокий підкреслює, що інформаційні правовідносини – це суспільні відносини, які виникають під час створення, розподілу й використання інформації та врегульовані нормами інформаційного права, учасники якого володіють відповідними юридичними правами й обов'язками [4, с. 98]. Достатньо розпливчастим і не конкретизованим, на наше переконання, є підхід І.М. Расолова, який наголошує, що Інтернет-відносини є не лише правовими, а й фактичними, етичними, складними соціальними зв'язками особливої правової, інформаційної та технічної природи [5, с. 50].

Аналіз наукової літератури також показав, що має місце розходження думок з приводу методів правового регулювання. Одні є прихильниками категоричної та детальної регламентації поведінки учасників у віртуальному просторі (імперативність). Інші є прихильниками впорядкування суспільних відносин за допомогою дозволів, які передбачають вільну саморегуляцію суб'єктами власної поведінки на основі правових норм (диспозитивність).

У цьому розрізі Р.Є. Еннан звертає увагу на те, що «правові норми, які регулюють діяльність у мережі Інтернет, мають змішаний приватно-публічний характер, тобто, з одного боку, у мережі преважує приватна ініціатива та договірне регулювання (а також саморегулювання) її учасників, а тому певна частина норм права щодо мережі Інтернет має диспозитивний характер, водночас, з іншого боку, в електронно-цифровому середовищі мережі Інтернет також діють імперативні норми права, які характеризуються детальною регламентацією правил поведінки суб'єктів права» [6].

Зважаючи на розбіжність думок щодо визначення та сутності віртуальних (інформаційних) відносин, можна навіть спостерігати численні прагнення виділити правовідносини в Інтернеті в окремий вид. Між тим, за справедливим зауваженням О.М. Селезньової, немає потреби вважати інформаційні правовідносини такими, що створюються тільки в інформаційній сфері, оскільки розглядувані від-

носини можуть виникати й в інших сферах життєдіяльності, наприклад, у сфері цивільно-правового обігу, коли певний об'єкт інформаційних відносин стає предметом цивільного договору [7, с. 212].

Із цього приводу О.І. Яременко зауважує, що твердження про наявність відносин, пов'язаних з інформацією, в інших суспільних сферах є раціональним, однак такі відносини не можуть існувати поза інформаційною сферою [8, с. 32]. Погоджуючись із такою позицією, маємо констатувати, що дійсно, інформаційні відносини не існують самі по собі, як сфера правового регулювання передбачають участь у цьому й інших правових норм.

Загалом комплексний підхід до цієї проблематики дає змогу дійти висновку, що інформаційні (віртуальні) правовідносини, як й інші правовідносини, виникають, змінюються та припиняються завдяки наявності юридичних фактів. Як і в теорії права, дії, які є змістовою частиною таких фактів, можуть бути правомірними (завжди відповідають вимогам правових норм) і неправомірними (які порушують вимоги правових норм).

Якщо інформаційно-процесуальні відносини є складником інших процесуальних відносин – цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних, вони регулюються нормами відповідного процесуального законодавства [8, с. 39]. Із цього виходить, що неправомірні дії у віртуальному просторі розглядаються з позиції того права, норми якого порушені.

У зв'язку із цим на Департамент кіберполіції Національної поліції України покладається важливе завдання – охороняти права громадян – користувачів мережі Інтернет, а також запобігати та сприяти розкриттю кримінальних правопорушень, учинених через мережу Інтернет. Утім, як свідчить практика, рівень розкриття кримінальних правопорушень, пов'язаних із купівлею-продажем товарів через мережу Інтернет, залишається вкрай низьким, тоді як латентність є дуже високою.

В Україні електронна комерція розвивається поступово. Старт їй дали платіжні системи, банки, а вже потім з'явилися платіжні шлюзи – організації, які були посередниками між банками та інтернет-торгівцями [1]. Законом України «Про електронну комерцію» електронна торгівля визначена як господарська діяльність у сфері електронної купівлі-продажу, реалізації товарів дистанційним способом покупцю шляхом учинення електронних правочинів із використанням інформаційно-телекомунікаційних систем [9]. Отже, дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснена з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, є повноцінним правочином, хоча й в електронному форматі.

Звідси виходить, якщо навіть угоду купівлі-продажу вчинено в дистанційній формі, у разі застосування обману чи зловживання довірою, унаслідок чого потерпілого позбавлено майна або права на майно, має місце шахрайство. Натомість проблема полягає в складності доведення факту вчинення обману в мережі Інтернет. Щоб правильно зібрати докази та розібратися в ситуації, необхідно знати порядок укладання угод купівлі-продажу в мережі Інтернет, види й порядок розрахунків тощо.

Згідно з роз'ясненням Міністерства економічного розвитку і торгівлі України в Листі від 19.11.2012 № 3502-05/43517-14, суб'єкти господарювання, які здійснюють торгівлю за допомогою мережі Інтернет, повинні керуватися вимогами Правил продажу товарів на замовлення та поза торговельними або офісними приміщеннями [10]. Між тим, незважаючи на існування цих Правил, законодавчо вимоги щодо порядку створення таких магазинів недостатньо визначені, що не заважає шахраям створювати інтернет-магазини, а потім їх ліквідувати. Це створює підґрунтя для існування магазинів у мережі Інтернет, що діють за принципом фірм-одноденок.

Варто зазначити, що розрахунки у сфері електронної комерції можуть здійснюватися з використанням платіжних інструментів, електронних грошей, шляхом переказу коштів або оплати готівкою з дотриманням вимог законодавства щодо оформлення готівкових і безготівкових розрахунків, а також в інший спосіб, передбачений законодавством України [9].

За результатами вивчення автором 270 кримінальних проваджень щодо шахрайств, пов'язаних зі здійсненням цивільно-правових угод через мережу Інтернет, встановлено, що у 18% випадків оплата за товар, замовлений через мережу Інтернет, здійснюється через накладний платіж, коли готівка сплачується покупцем на місці отримання посилки (пошта, склад). У 12% випадків покупець і продавець, які мешкають у межах одного населеного пункту, домовляються про зустріч, під час якої здійснюється обмін товару на гроші готівкою. Натомість найбільш популярним засобом платежу виявилися електронні розрахунки (60%), які, на думку користувачів, є найбільш зручними. 10% припадає на інші способи розрахунків.

У статті 15 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» «електронні гроші» визначаються як одиниця вартості, яка зберігається на електронному пристрої, приймається як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі. При цьому користувачем електронних грошей може бути суб'єкт господарювання або фізична особа [11]. Аналізуючи цю норму, можна побачити, що законодавцем чітко визначено право таких користувачів використовувати електронні гроші для

здійснення оплати товарів, робіт і послуг і переказувати електронні гроші іншим користувачам. Тобто йдеться про обмін товару на електронні гроші, сплачені покупцем, які внаслідок стають власністю особи, котра цей товар реалізувала.

Проте варто зазначити, що, незважаючи на право суб'єкта господарювання використовувати отримані електронні гроші для обміну на безготівкові кошти, на таких користувачів поширюється дія Закону України «Про захист прав споживачів», що регулює відносини між споживачами товарів, робіт і послуг і виробниками й продавцями товарів, виконавцями робіт і надавачами послуг [12]. Зокрема, при поверненні товарів необхідно повернути гроші або замінити на інший товар протягом 14 днів. Положення вказаного нормативно-правового акта стосується й відносин між покупцем і продавцем, які відбулися у віртуальному просторі, і товар було придбано за електронні гроші. Для підтвердження факту здійснення розрахункової операції особі, яка придбала товар, повинен видаватися розрахунковий документ. Ці вимоги висуваються законодавцем та обов'язкові до виконання.

Так, згідно з п. 2 ст. 3 Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг», суб'єкти господарювання, які здійснюють розрахункові операції при продажу товарів (наданні послуг) у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг, а також операції з приймання готівки для подальшого її переказу, зобов'язані надавати особі, яка отримує або повертає товар, отримує послугу або відмовляється від неї (включаючи ті, замовлення або оплата яких здійснюється з використанням мережі Інтернет), при отриманні товарів (послуг) в обов'язковому порядку розрахунковий документ установленої форми та змісту на повну суму проведеної операції, створений у паперовій і/або електронній формі. Якщо розрахунки відбувалися через мережу Інтернет, такий документ надсилається на наданий такою особою абонентський номер або адресу електронної пошти [13].

Як показує практика, такі документи надсилаються потерпілими від шахрайства в рідких випадках. Це можна пояснити бажанням приховати заздалегідь сплановані дії, що відображаються в документах.

Відповідно до ст. 675 Цивільного кодексу України, товар, який продавець передає або зобов'язаний передати покупцеві, має відповідати вимогам щодо його якості в момент його передання покупцеві, якщо інший момент визначення відповідності товару цим вимогам не встановлено договором купівлі-продажу [14]. Між тим шахраї нерідко ідуть усупереч цим нормам і пропонують фальсифікований товар, заздалегідь розуміючи цей факт. Звісно, що повертати гроші шахраї наміру не мають.

І.О. Воронов звертає увагу, що недостатня нормативна врегульованість питань, пов'язаних зі створенням, уведенням/виведенням коштів, ліквідацією електронних гаманців, полегшує використання їх у злочинній діяльності. Основні властивості віртуальних гаманців, якими зловживають злочинці, полягають у можливості швидкого, дешевого проведення трансакцій і легкості обходу обмежень, зокрема, за сумами платежів; організації та проведення нелегальної діяльності за допомогою мережі Інтернет, доходи від якої надходять за допомогою платежів в електронних грошах; ухилення від сплати податків; приховування слідів трансакції (послідовного ряду трансакцій); використання третіх осіб; де-персоніфікованого введення/виведення готівки; «обходу» банківської системи, яку жорстко регулюють з питань легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом [15, с. 275].

Висновки. Отже, законодавство у сфері регулювання правовідносин у віртуальному просторі має значну кількість прогалин і колізій і потребує вдосконалення. До того ж форми цивільних правовідносин у мережі Інтернет нині є не досить врегульованими, що тягне за собою значну кількість порушень, зокрема, і у сфері торгівлі товарами й послугами, а велика їх кількість може містити склад шахрайства. Знання правоохоронними органами правового режиму регулювання правовідносин у віртуальному просторі та порядку укладання угод щодо купівлі-продажу через мережу Інтернет істотно покращить якість розслідування та сприятиме встановленню об'єктивної істини у справі.

Chuchko S. Regulation of relationship building and sale relations on the Internet and improvement of fraud investigation

The article examines some aspects of the regulation of legal relations in cyberspace when buying and selling goods and services over the Internet.

The main normative legal acts that determine the legal policy in the field of contractual relations and commercialization on the Internet are analyzed: Law of Ukraine "On e-commerce", the Law of Ukraine "On payment systems and funds transfer in Ukraine", the Law of Ukraine "on Consumer Protection", The Law of Ukraine "On the use of registrars of settlement transactions in the field of trade, catering and services", the Civil Code of Ukraine, etc.

Factors influencing the level of abuse, including fraud in the sale of goods and services over the Internet, are outlined.

It has been emphasized that in recent decades there has been a rapid growth of transactions via the Internet, through which you can carry out household and commercial transactions and purchase goods without leaving the premises. For the majority of the population, this form of “virtual” trade has become convenient and fully met their needs, significantly saving time. At the same time, the active turnover in the network has led to a significant number of violations, a large number of which contain criminal offenses, including fraud.

The ways, procedures, as well as problematic issues faced by practitioners during the evaluation of initial information and during the investigation of fraud in the purchase and sale of goods over the Internet are identified.

It is argued that the knowledge of law enforcement agencies of the legal regime of legal relations in cyberspace and the procedure for concluding sales agreements via the Internet, will significantly improve the quality of the investigation and help establish the objective truth in the case.

Key words: fraud, Internet, purchase and sale, legal regulation, virtual legal relations, virtual space.

Література:

1. Мізерак А.Б. Шахрайство при інтернет-торгівлі: схеми та аспекти запобігання. *Маркетинг і контролінг: сучасні виклики підприємництва*. Київ, 2017 р. С. 153–155.
2. Письменна О. П., Баранова О. С., Шкринда О. М. Захист прав споживачів під час придбання продукції через мережу Інтернет. *Порівняльно-аналітичне право : електронне наукове видання*. 2015. № 1. С. 59–62.
3. Юдкова К.В. Сфери правового регулювання віртуальної реальності. *Вісник НТУУ «КПІ». Серія «Політологія. Соціологія. Право»*. 2012. Випуск 2(14). С. 137–140.
4. Синєокий О.В. Високотехнологічне інформаційне право України. Харків : Право, 2010. 360 с.
5. Рассолов И.М. Интернет-право. Москва : Юнити, 2004. 143 с.
6. Еннан Р.Є. Правове регулювання відносин у мережі Інтернет. *ІТ право: проблеми і перспективи розвитку в Україні*. 2018. URL: <http://aphd.ua/>.
7. Селезньова О.М. Теоретико-методологічні основи інформаційного права України : монографія. Чернівці : Місто, 2014. 407 с.
8. Яременко О.І. Сучасне право розуміння відносин в інформаційній сфері та методологія їх систематизації. *Інформація і право*. 2017. № 3 (22). С. 30–42.
9. Про електронну комерцію : Закон України від 3 вер. 2015 р. № 675-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/675-19> (дата звернення: 19.09.2020).
10. Правила продажу товарів на замовлення та поза торговельними або офісними приміщеннями : Наказ Міністерства економіки України від 19 квіт. 2007 р. № 103. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1181-07> (дата звернення: 25.09.2020).
11. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2346-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (дата звернення: 20.08.2020).
12. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 трав. 1991 р. № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (дата звернення: 29.08.2020).
13. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг : Закон України від 6 лип. 1995 р. № 265/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (дата звернення: 01.10.2020).
14. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (дата звернення: 05.10.2020).
15. Воронов І.О. Феномен BOTNET – латентна мобілізація сегментів мережі Інтернет для вчинення злочинів у сфері високих інформаційних технологій. *Вісн. Луган. держ. ун-ту внутрішніх справ*. Луганськ, 2010. № 3. С. 275–287.